En oväntad vänskap? Två jurister i Mussolinis Italien

Marianne Dahlén

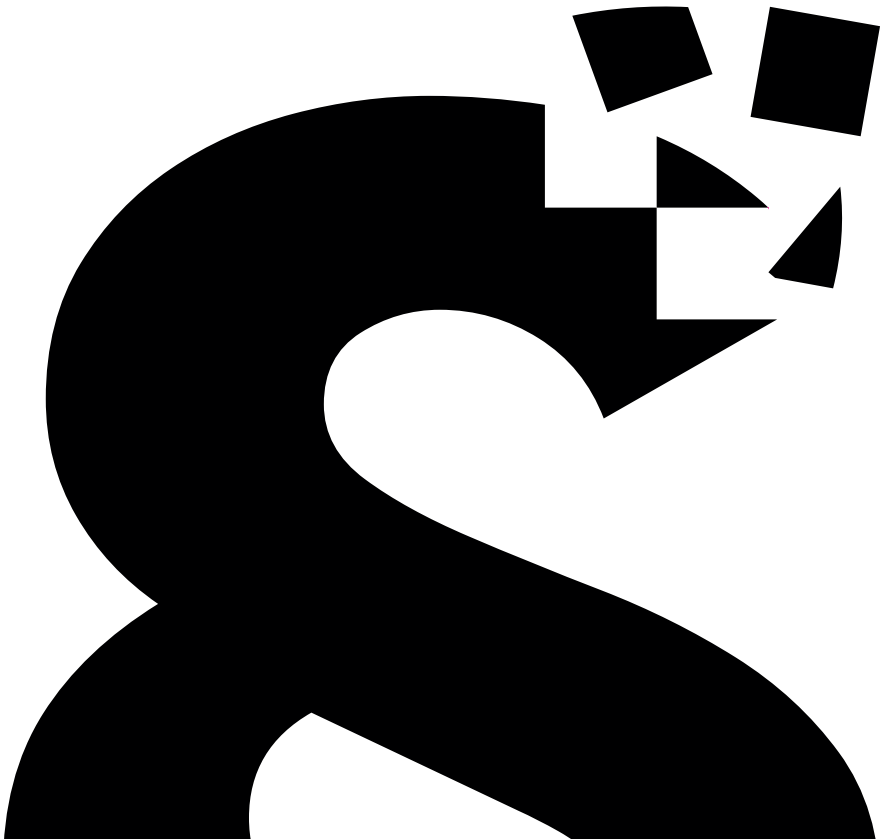

De flesta håller nog med om att en grundläggande rättsstatlig princip är att den juridiska professionen förhåller sig lojal mot rättsordningen. Men lag och rättvisa är inte alltid samma sak, och i sådana lägen ställs juristen inför svåra val. Göra motstånd eller bli medlöpare? I det här bidraget diskuteras dessa frågor genom en mikrohistorisk lins, utifrån två jurister som verkade i Italien före, under och efter fascismen, Valerio De Sanctis och Mauro Ghiron, båda framstående immaterialrättsspecialister. Den ene av dem var av judisk börd. Hur gestaltade sig de båda juristernas öden och relation till varandra under fascistråren och tiden därefter? Hur förhöll de sig till fascism och raslagar i sin yrkesroll, och privat?

Doing legal history – at random

De Sanctis och Ghiron trädde fram för mig av en slump när jag satt på ett bibliotek i Florens och letade material om modehistoria i den italienska immaterialrättsliga tidskriften *Il Diritto di Autore* (Upphovsrätt). Banden var vackert inbundna med färgrikt blommiga mönster på insidan av pärmarna. *Il Diritto di Autore* grundades 1930 och har sedan dess varit den främsta italienska tidskriften för upphovsrätt. Den ges fortfarande ut fyra gånger per år och följer upphovsrättens utveckling i krönikor och kommentarer, redovisar och analyserar aktuella rättsfall samt följer internationell lagstiftning. Många av tidskriftens författare är framträdande i rättsvetenskapens högsta kretsar, ofta i flera roller som professorer, advokater och experter i lagstiftningskommissioner och internationella delegationer. De Sanctis och Ghiron ingick i denna krets.

En genomgång av innehållsförteckningarna till samtliga årgångar av tidskriften ger ett intressant fågelperspektiv på teknikutvecklingen under det senaste århundradet: talfilmen, radion, grammofonen, teven, jukeboxen, modeundret på femtiotalet, videon och MP3-spelaren passerar förbi i de olika årgångarna. Ny teknik för spridning av upphovsrättsskyd-

dat innehåll, som fått allt starkare immaterialrättsligt skydd och kommit att representera allt större ekonomiska värden.

Genomgången landade också i ett grodperspektiv: I innehållsförteckningen till årgången från 1942 av *Il Diritto di Autore* fastnade blicken på en artikel med rubriken ”Om skyddet för verk skapade av judiska element”.[1] En chockerande titel mitt i tidskriftens upphovsrättsliga lunk. Artikeln beskrev en ny lag som förbjöd personer ”av den judiska rasen”, italienska, utländska eller statslösa, att utföra någon som helst sysselsättning inom underhållningsbranschen (*Legge 19 Aprile 1942-XX, n. 517. Esclusione degli elementi ebrei dal campo dello spettacolo*).[2] Judar skulle elimineras, liksom deras eventuella upphovsrätter. Artikelns frågeställningar var dock av rent juridisk-teknisk natur. Författaren till artikeln var Valerio De Sanctis. Var De Sanctis lojal mot raslagarna av övertygelse – var han rasist och fascist? Eller försökte han skydda sina egna intressen, till exempel sin position som internationellt framstående immaterialrättsexpert? Eller var han rädd för repressalier eller andra konsekvenser för sig själv och sin familj? En möjlig förståelse är att De Sanctis artikel är ett exempel på ”den banala ondskan”, det begrepp som Hannah Arendt använde för att förklara hur en vanlig människa kan genomföra djupt inhumana handlingar av lojalitet mot regelverket. De Sanctis ”gjorde bara sitt jobb” och rapporterade om en rasistisk lag utan att kommentera det rasistiska innehållet? Eller var det till och med så att De Sanctis var en ”perfekt byråkrat” enligt Arendts terminologi, en man som inte bara lydde lagen utan också gillade och stödde den?[3]

---

1 De Sanctis, Valerio, Sulla tutela delle opere alla cui creazione hanno partecipato elementi ebrei, *Diritto di Autore*, 1942, s. 108–112.

2 *Gazzetta ufficiale d'Italia del Regno d'Italia* n. 126, 28 maggio 1942, s. 2184.

3 Arendt, Hannah, *Den banala ondskan: Eichmann i Jerusalem*, (Ny utg.), Göteborg 1996, s. 138–39. Arendts tes om den banala ondskan har kritiserats, särskilt av Bettina Stangneth, som baserat på omfattande material från Eichmanns exil i Argentina, menar att Eichmann var och ”förblev den fanatiske nationalsocialisten i aktiv tjänst.” Stangneth, Bettina, *Eichmann before Jerusalem: the unexamined life of a mass murderer*, London 2014. Erik Åsard kommenterar att förintelsen inte kunnat genomföras utan de hundratusentals ”vanliga” tyskar som deltog i utförandet, se Åsard, Erik, Nazismens banala ondska var inte så banal som Hanna Arendt trodde, *Dagens Nyheter*, 2022-09-10.

Undersökningen bygger på att jag av en ren slump hittade något som väckte min nyfikenhet. Metoden är inspirerad av den engelske rättshistorikern Sir John Baker, som när han blev ombedd att skriva om ”doing legal history”, rättshistorisk metod, upptäckte han att han nog inte använde någon speciell metod, förutom en: att tillfredsställa sin nyfikenhet. Själv ser han sig lite som en arkeolog som samlar in mängder med källmaterial ”at random” under en längre period, fördjupar sig i sitt material och först därefter kan se vilken typ av frågor källorna väcker eller kan besvara.[4] Tillvägagångssättet i det här bidraget – men i det lilla – liknar Bakers. I årgångarna av tidskriften finns fragment som ger intressanta upplysningar om de båda juristernas individuella förhållanden. Samtidigt passar de in i en generell kontext om juristens yrkesroll när rättsstaten är hotad eller nedmonterad.[5] Relationen mellan de båda juristernas individuella öden (som de framstår i *Il Diritto di Autore*) och den större kontexten utgör den organiserande principen i berättelsen om dessa två jurister och människor.

När lag och rättvisa inte är samma sak

Det mest kända exemplet på lojala jurister i en orättfärdig regim är juristerna i Tredje riket. De var medlöpare i ett system i ”total moralisk kollaps” där rättssäkerheten var obefintlig, där osäkerhet var både norm och syfte, och där moral och regler kunde ändras över en natt.[6] Många av de tyska juristerna var vid tiden för Hitlers maktövertagande redan starkt konservativa eller övertygade nazister, villiga att tillämpa de nya lagarna och rättsprinciperna. Liberala och judiska jurister fick lämna domstolar och fakulteter och efterträddes av unga män med den rätta ideologiska

4 Baker skriver att han har varit priviligierad eftersom nuvarande system för forskningsfinansiering gör det omöjligt att arbeta på detta sätt. Baker, Sir John, Reflections on ‘doing’ legal history, I: Musson, Anthony & Stebbings, Chantal (red.), *Making legal history: approaches and methodologies*, Cambridge 2012, s. 7.

5 Om mikrohistoria, se Ginzburg, Carlo, Tedeschi, John & Tedeschi, Anne C., Microhistory: Two or Three Things That I Know about It, *Critical Inquiry* 20:1, 1993, 10–35.

6 Graver, Hans Petter, *Jussens helter*, Oslo 2020, s. 237 med vidare hänvisningar till Hannah Arendt, *Responsibility and Judgment*, 1 ed., New York 2003, s. 43–44.

inställningen. Resultatet blev en juristkår som bidrog aktivt till att beröva judar och andra grupper som stämplats som ”undermåliga” deras fri- och rättigheter, och därigenom utradera deras existens. Några ”rättsvetenskapliga” metoder som användes för att utveckla och skynda på genomförandet av ”utrensningen” var att fylla generalklausulerna i *Bürgerliches Gezetsbuch* (BGB) med nazistiskt innehåll, och att introducera helt nya begrepp som ”farlig vaneförbrytare” och ”civil död” (förlust av alla rättigheter) att använda på judar. Ändamålet för all lagtolkning var Führerns vilja.[7] Den nazistiska juridiken kunde genomföras friktionsfritt med hjälp av en kår av lojala och kreativa jurister som behärskade den rättsdogmatiska jargongen men som låst in den moraliska kompassen och kastat bort nyckeln.

Men det finns också exempel motsatsen. Det visar Hans Petter Graver i sin bok Jussens helter. Utifrån tolv personer, historiska, nu levande eller från fiktionens värld som han utnämnt till ”juridikens hjältar”, diskuterar han olika strategier för juridiskt motstånd. Graver sammanfattar hjältarnas insatser under rubriken ”*Den dydige dommmer?*” Han urskiljer ett antal punkter som han menar har avgörande betydelse för försvaret av rättsstaten.[8] En av punkterna är medmänsklighet, och hans bok avslutas med den avgörande betydelsen av empati.[9] I det här bidraget vill jag visa hur empati och medmänsklighet kom till uttryck i en lite oväntad vänskap mellan två jurister i en orättfärdig rättsordning.

De italienska raslagarna

Mussolini införde de första raslagarna riktade mot judar år 1938. De publicerades under rubriken ”Försvar av rasen” (*Difesa della Razza*) och följdes därefter en av mängd raslagar fram till år 1943. Successivt inskränkte och utsläckte raslagarna judars fri- och rättigheter. Historiker har tidigare tonat ned Mussolinis rasbiologiska motiv till lagarna (och framhållit

7 Müller, Ingo, *Hitler's justice: the courts of the Third Reich*. London 1991, s. 69–73, 113–117, 293–296.

8 Graver, *Jussens helter*.

9 På norska: Følelse for medmennesket, Graver, *Jussens helter*, s. 240–242.

det italienska folkets icke-rasism) och i stället pekat på hans pragmatism (hans ”machiavelliska personlighet”), framför allt hans önskan att stärka alliansen med Hitler. Men den bilden modifieras i nyare forskning som lyfter fram Mussolinis självständiga motiv frikopplade från Hitler.[10] Goda förbindelser med Tyskland var inte den enda utrikespolitiska målsättningen för Italien: Mussolini ville bygga imperium, och att lägga under sig Östafrika var centralt för det projektet.[11] Efter koloniseringen av Etiopien år 1936, som genomfördes med bombflyg, stridsvagnar och stora mängder förbjuden stridsgas, och ledde till fördömande och sanktioner i Nationernas förbund[12], ville Mussolini motverka ”rasblanding” mellan de italienska kolonisatörerna och de koloniserade kvinnorna. Dessa ”förbindelser av äktenskapsliknande karaktär” (*il madamato*) ansågs leda till degeneration och därmed hota den ”latinska rasen”. Rasismen var sedan tidigare manifesterad i fascistiska framställningar av den östafrikanska kvinnan som spreds i vitt skilda sammanhang, allt från (pseudovetenskaplig) antropologi till romaner som utspelade sig i kolonial miljö.[13] Från 1937 kriminaliserades *il madamato* och därutöver stadgades att italienska medborgare fick vistas maximalt sex månader i Etiopien utan att hustrun följde med.[14] Straffet för ”blandäktenskap” var ett till fem års straffarbete.[15] Rasismen i Italien började alltså med raslagar mot afrikaner och i de senare raslagarna mot judar inkluderades även afrikaner. I augusti 1938 publicerades det första numret av tidskriften *La Difesa della Razza* som sedan utkom fyra gånger per år. I det första numret

---

10 Se Sarfatti, Michele, *The Jews in Mussolini's Italy: from equality to persecution*, Madison 2006, Zimmerman, Joshua D. (red.), *Jews in Italy under Fascist and Nazi rule, 1922–1945*, Cambridge 2005, och Livingston, Michael A., *The Fascists and the Jews of Italy: Mussolini's Race Laws, 1938–1943*, Cambridge 2014. Den italienska historikern Renzo De Felice publicerade 1961 *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo*, boken var banbrytande genom att De Felice haft tillgång till arkivmaterial som inte tidigare varit tillgängligt. Hans arbete är grundläggande, men har kritiserats för att ha fokuserat för mycket på Tysklands roll och förminskat Mussolinis ”inhemska” rasism grundad på ideologi och biologi. Se även De Napolis historiografi; De Napoli, Olindo, The origin of the Racist Laws under fascism. A problem of historiography, *Journal of Modern Italian Studies*, 17:1, 2012, 106–122.

11 De Napoli, The origin of the Racist Laws under fascism, s. 111.

12 A.a.

13 A.a.

14 Sarfatti, *The Jews in Mussolini's Italy*, s. 99.

publicerades ett manifest som fastställde den fascistiska positionen beträffande ”de italienska rasproblemen”.[16] Tidskriften hade talrika artiklar och bilder som sades dokumentera farorna med ”rasblandning” mellan fransmän och kineser, ”hottentotter” och holländare och tyskar och ”marokiner”.[17] Från de antisemitiska raslagarnas införande i november 1938 till september 1943, då Italien ockuperades av Tyskland, bedrevs dessutom omfattande förföljelse av den judiska befolkningen i Italien med stöd av de italienska raslagarna. År 1939 förbjöds judar att arbeta som läkare, tandläkare, ingenjörer, arkitekter och journalister. Inom några veckor avskedades över 500 judar från sina arbeten, bland annat 96 professorer och cirka 200 andra universitetslärare. Judar exkluderades i samtliga sammanhang och berövades allt: från anställningar och äganderätt till att vistas på populära semesterorter, att införa dödsannonser i tidningar, att äga radioapparater och att finnas med i telefonkatalogen – inget var för trivialt för att lämnas därhän i genomförandet av de italienska judarnas ”civila död”.[18] Fram till den tyska ockupationen år 1943 hade den judiska befolkningen minskat till en fjärdedel, dels genom emigration och dels genom att många judar konverterade. Med ockupationen gick förföljelserna in i en sista fas, då den ”Den slutliga lösningen” genomfördes även på italiensk mark.[19]

Artikeln i tidskriften *Il Diritto di Autore*

De Sanctis artikel i *Il Diritto di Autore* årgång 1942 behandlar vissa juridiska frågor med anledning av en nyligen antagen lag om förbud mot uppförande eller spridning av verk i underhållningsbranschen – film, teater och musik – och vars upphovspersoner var judiska.[20] Lagens förbud inkluderade alla slags framställningar, framföranden, projiceringar av film, grammofoninspelningar samt försäljning eller import av film eller gram-

15 Sale, Giovanni, *Le leggi razziali in Italia e il Vaticano*, Milano 2009, s. 54–56.
16 *Difesa della razza* 1938 Vol. 01, No. 1 s. 1.
17 *Difesa della razza* 1938, Vol. 01, No. 1, s. 16.
18 Livingston, *The Fascists and the Jews of Italy*, s. 175.
19 Zimmerman, *Jews in Italy under Fascist and Nazi rule*, s. 7.
20 Legge 19 Aprile 1942-XX, n. 517.

mofonskivor. Lagen förbjöd även judar att delta i filmproduktioner – med musik, scenografi, dramatik eller annat bidrag. Förbudet gällde även importerad utländsk film. Judar som överträdde förbudet bestraffades med böter – alltså ett lindrigare straff än för äktenskap mellan icke-judisk och judisk person, där straffet var fängelse.

Frågeställningen för artikeln var hur lagens upphovsrättsliga konsekvenser skulle hanteras. De Sanctis hade en systematisk blick på lagen. Efter en beskrivning av lagen placerar han den i sitt systematiska sammanhang: de italienska raslagarna som främst hade judar som målgrupp. Han hänvisar till raslagar av mer generell karaktär där frågan om vem som skulle betraktas som jude och vilka yrken som inte fick utövas av judar definierades.[21] Därefter konstateras att den nya lagen inte ger besked om hur de förbjudna verken och utsläckta rättigheterna ska betraktas rent juridiskt.

De Sanctis föreslår en analogi med annan lagstiftning, en klassisk lösning. De förlorade rättigheterna ska betraktas på samma sätt som i fråga om ”illegala” och ”omoraliska” verk – vad som omfattades angavs inte i artikeln men det rörde sig troligtvis om verk med innehåll som stod i strid med lagen och verk som hade innehåll som stred mot rådande moral (vilket antagligen avsåg pornografi och liknande). De Sanctis finner ett tydligt erkännande i doktrinen av att sådana verk fortfarande kan omfattas av ett ”objektivt” upphovsrättsligt skydd samtidigt som rätten att *utöva* det upphovsrättsliga skyddet ”paralyseras”. Samma sak bör enlig De Sanctis gälla i fråga om upphovsrätten till judars verk i underhållningsbranschen. Skyddet för själva verket (filmen, musiken, scenografin, manuskriptet) ligger fast, inklusive verk som uppförs eller sprids utanför Italien men är skapade av italienska judar, och i Italien verk skapade av utländska judar. Verket är upphovsrättsligt skyddat, men den judiska upphovspersonen förlorar möjligheten att utöva upphovsrätten. De Sanctis slår fast att när det gäller illegala verk är två vägar tillåtna, en privaträttslig och en offentligrättslig. Analogt elimineras judars rättigheter privaträtts-

21 R.D.L. 17 novembre 1938 n. 1728, som generellt definierade vem som skulle betraktas som jude (art. 8), och Legge di 29 giugno 1939 n. 1054 om förbud för judar att utöva vissa yrken.

ligt genom en analogi till principen att inga ekonomiska rättigheter kan uppstå ur ett illegalt verk. Offentligrättsligt elimineras judiska verk och rättigheter, liksom för illegala verk, genom förbud och straff. Som jag förstår det argumenterar De Sanctis här för att lagens (offentligrättsliga) förbud faktiskt är i linje med vad som gäller inom upphovsrätten generellt, vilket han anser legitimerar lagens förbud mot verk skapade av judar.

De Sanctis försökte med sin rättsdogmatiska argumentation överbrygga konflikter med annan lagstiftning: den nya lagen stod varken i strid med den italienska upphovsrättslagen eller internationella konventioner, eftersom verket (som sådant) fortfarande var skyddat. (De Sanctis var en flitig och aktad deltagare i internationella sammanhang och ville kanske därför vara noga med att visa att lagen inte stred mot internationella konventioner). Han framhåller att lagen är specifik: den omfattar ”bara” de verk som finns uppräknade i lagen, all annan upphovsrättslig verksamhet regleras fortfarande enligt tidigare regler. Han lägger till att lagen ”på grund av sin natur” inte får tolkas extensivt.[22] För att ge än mer tyngd åt sina resonemang hänvisar han till att Bernkonventionen ger medlemsstaterna rätt att kontrollera eller förbjuda spridning, framförande eller utställning av ett verk eller en produktion om landets myndigheter anser det nödvändigt.[23]

De Sanctis diskuterar också lagens konsekvenser för arv och andra överlåtelser. Han konstaterar att den upphovsrätt som omfattas av lagen inte kan ärvas. Beträffande avtal om överföring av rättigheter som ingåtts före lagens ikraftträdande gäller att den som övertagit rättigheten ska fullgöra avtalet, alltså betala. Beträffande grammofonkontrakt, som innebär en förpliktelse om framtida utbetalningar, utsläcks skyldigheten att betala. Avtal som ingåtts efter lagens ikraftträdande blir nulliteter. Till slut för han en ingående diskussion om hur man ska gå tillväga när ett verk är skapat av en judisk och en icke-judisk upphovsperson gemensamt. Slutsatsen blir att beroende på om det går att särskilja de individuella prestationerna kan en domare ”frigöra” upphovspersonernas delar

22 De Sanctis, Sulla tutela delle opere alla cui creazione hanno partecipato elementi ebrei, s. 109.

23 *Convention for the Protection of Literary and Artistic Works*, artikel 17.

i verket och tillämpa lagen på den judiska delen av verket – eliminera den judiska upphovspersonen alla rättigheter samt förbjuda framförande och spridning. Den icke-judiska upphovspersonen blir fri att använda sin del av verket som hon eller han vill.

Voilà. Artikelns analys, metod och lösningsförslag framstår som ”business as usual”. Som jurist känner man sig hemmastadd med den rättsdogmatiska jargongen. De Sanctis höll sig strikt till rättsdogmatiken. Han gör stora ansträngningar att få lagen att framstå som legitim, att rättfärdiga den, i alla fall i förhållande till normhierarkin. Att innehållet i den nya lagen var orättfärdigt och stred mot allt vad människovärde och rättvisa heter kommenterades inte. Hur kan det förklaras? Ville De Sanctis verkligen bidra till judarnas ”civila död”, eller ”gjorde han bara sitt jobb”? Kanske tyckte han att innehållet i lagen var motbjudande men var rädd att göra motstånd? Eller finns det ett korn av motstånd i hans artikel? Var på skalan – med Arendt – mellan ”motstånd”, ”passivitet”, ”medlöperi” och ”hängiven anhängare” kan vi placera honom?

De Sanctis resonemang i artikeln måste tolkas som ett rättsdogmatiskt försvar för lagen, att den är ”legitim” i förhållande till andra lagar och konventioner på upphovsrättens område. Men argumentationen skulle också kunna tolkas som ett försök att rädda något av judars rättigheter undan lagens förbud? De Sanctis skriver att lagen dels på grund av ”sin natur” och dels på grund av den uttömmande uppräkningen av vad som omfattas av förbudet har en avgränsad och begränsad räckvidd. Den får inte tolkas extensivt. De Sanctis accepterar att en orättfärdig lag ska tillämpas, men han försöker mildra dess konsekvenser: den ska tolkas snävt.

Årgången 1942 av *Il Diritto di Autore* var den sista som gavs ut under krigsåren. Efter krigsslutet kom tidskriften igång igen och den är än idag den ledande upphovsrättsliga tidskriften i Italien. Valerio De Sanctis ansvarade för tidskriften från starten år 1930 och förblev hela sitt liv en av tidskriftens förgrundsgestalter. Redan från starten hade tidskriften en fascistisk inriktning. Det framgår bland annat av en tillbakablick på tidskriftens första decennium i *Il Diritto di Autore* årgång 1940, författad av De Sanctis.[24] När tidskriften startades hade Mussolini suttit vid makten i åtta år och tre av hans män stakade ut vägen: Alfredo Rocco, justitie-

minister och arkitekten bakom den fascistiska juridiken, Giuseppe Bottai, minister för korporationerna (de statliga skråliknande organisationer som företrädde olika samhällssektorer i Italien under fascismen) och Roberto Forges Davanzati, ordförande för det italienska författar- och publicistsällskapet (SIAEA, italienska STIM). Målsättningen för den nya tidskriften var att studera upphovsrätten nationellt och internationellt och företräda ”den fascistiska upphovsrättslagen” (som byggde på korporationerna). Det fanns ett missionerande uppdrag att sprida ”det nya italienska juridiska tänkandet” till omvärlden. Efter en genomgång av vad som publicerats under decenniet, konstaterar De Sanctis att det pågick ett krig, och att Italien och Tyskland med sina ”segerrika vapen kommer att forma ett nytt Europa”, att den italienska och tyska upphovsrätten nu representerar en ”levande tanke, rik på nya idéer utan band till gamla förlegade traditionella begrepp”, och att Italien och Tyskland tillsammans övertagit den ledande ställning inom upphovsrätt som Frankrike tidigare haft. Det som han benämnde ”den lyckliga förbindelsen” mellan den tyska och den latinska kulturen skulle utgöra den ”aktiva kraften i Europa”, men baserat på ”det italienska tänkandet”.[25] *Il Diritto di Autor*e hade som målsättning att verka för fascismen. Och De Sanctis framstår här som en hängiven anhängare.

Valerio De Sanctis

Valerio De Sanctis var alltså *Il Diritto di Autores* grundare och ansvarige utgivare (*direttore responsabile*) från 1930 fram till sin död 1985. Han var en flitig författare i tidskriften under hela perioden. De Sanctis föddes 1892 i Orvieto och dog 1985 i Rom. Han var en framstående expert på upphovsrätt, både i Italien och internationellt. I De Sanctis dödsruna i *Copyright*, WIPO:s månadstidning, beskrivs han som ”tveklöst” en av nittonhundratalets framstående experter på immaterialrätt och som den italienska upphovsrättslagens fader.[26] Som många italienska jurister hade

24 De Sanctis, Valerio, Dieci anni della rivista, *Il Diritto di Autore*, 1940, s. 9–14.
25 De Sanctis, Dieci anni della rivista, s. 9–14. Min översättning.
26 Masouyé, Claude, Obituary, Valerio De Sanctis (1892–1985), *Copyright*, No. 12, December 1985, s. 471.

han flera yrkesroller samtidigt som ansvaret för *Il Diritto di Autore*, bland annat som advokat som verkade vid Italiens Högsta domstol och som universitetslärare. Han var under många år juridisk rådgivare i det italienska författar- och publicistsällskapet (SIAE) och därefter hederspresident i förbundets lagkommitté. De Sanctis publicerade mer än 400 artiklar och en mängd monografier, framför allt om upphovsrätt. Mellan 1943 och 1983 ansvarade han för italienrapporterna till WIPO. Han tog också aktiv del i det italienska lagstiftningsarbetet. I dödsrunan nämns att De Sanctis som medlem i den italienska upphovsrättslagkommittén (*Comitato consultativo permanente per il diritto di autore della Presidenza del Consiglio dei Ministri*) fick stort inflytande över upphovsrättslagen från 1941, en lag som med vissa ändringar gäller än idag.[27] Hans inflytande var även stort i reformeringen av patent-, varumärkes- och mönsterrätten under 1960-talet. Även internationellt hade De Sanctis en mängd prestigeuppdrag. I dödsrunan nämns De Sanctis insats för upphovsrättslagen från 1941 men utan kommentarer om den ideologiska kontexten. Inte heller i De Sanctis dödsruna i *Il Diritto di Autore* 1985 nämns något om hans lojalitet med fascistdiktaturen, däremot nämns att upphovsrättslagen kom till under fascisttiden. Efter Mussolinis fall 1943 fick De Sanctis uppdraget att återställa det italienska författar- och publicistsällskapets (SIAEA) uppgifter och beslutande organ ”till ett demokratiskt samhällsklimat”.[28] Den del av De Sanctis karriär som är förknippad med fascismen förbigås i tystnad i dödsrunorna. Som det framstår i artiklarna i *Il Diritto di Autore* var De Sanctis lojal med regimen, och han skrev entusiastiskt om en fascistisk framtid tillsammans med Tyskland. När han kommenterar den nya raslagens konsekvenser håller han sig visserligen strikt till det juridisk-tekniska. Men samtidigt argumenterar han mot en extensiv tolkning av lagen: den ska ”på grund av sin natur” tolkas snävt. De Sanctis fyllde trettio när Mussolini kom till makten 1922. Åren mellan tjugo och trettio är för många människor formativa år. De Sanctis var förmodligen präglad av den rättskultur som föregick fascismen och det fanns säkert en kontinuitet i den juridiska metoden och tänkandet som

27 *Legge sul diritto di autore del 22 aprile 1941*, n. 633.
28 Valerio De Sanctis minnesruna i *Il Diritto di Autore*, 1985, s. 460–461.

dröjde sig kvar efter Mussolinis maktövertagande. Det är möjligt att De Sanctis ansträngningar att rättsligt legitimera lagen och argumentera för en snäv tolkning av rättighetsinskränkningarna 1942 var en kvarleva från den tid som format den unge De Sanctis. Livingston skriver att många jurister under fascisttiden var rättspositivister vilket gjorde att domstolar ofta insisterade på snäva tolkningar av de fascistiska lagarna, i motsats till de mer radikala fascisterna i statsapparaten som krävde flexibla tolkningar i samklang med fascismens ändamål och ledarens vilja.[29]

Det finns även andra omständigheter som tyder på att De Sanctis trots allt inte kan kategoriseras som en hängiven anhängare av fascismen.

Mario Ghiron

Mario Ghiron var en annan av dåtidens stora immaterialrättsjurister. Han föddes i en judisk familj i norra Italien år 1889 och dog i Rom år 1955. När Ghiron avled skrev De Sanctis hans minnesruna i *Il Diritto di Autore*.[30] Efter de obligatoriska uppgifterna och hyllningarna av Ghiron som immaterialrättsprofessor och advokat, skriver De Sanctis att han valt ut ett av de många personliga minnen som band honom till sin avlidne kollega. De hade alltså personliga band och gemensamma minnen. Enligt De Sanctis var de inte bara kollegor, de var vänner.

Ghiron kom från en judisk familj men konverterade till katolicismen och gifte sig med en katolsk kvinna, Vera. När raslagarna trädde i kraft år 1938 tvingades Ghiron lämna sin verksamhet som professor och advokat och under den tyska ockupationen gick han i ”inre exil”. År 1955 skriver De Sanctis i minnesrunan att Ghiron varit utsatt för orättfärdiga rasförföljelser. Det minne han valt ut är att han en kväll i september 1943 blev kontaktad av Ghirons fru Vera, som bad om hjälp med att rädda makens juridiska bibliotek på advokatbyrån i Rom undan den tyska ockupationsmakten. De Sanctis var villig hjälpa sin judiske kollega. Genom ett skenavtal med Vera övertog De Sanctis Ghirons advokatbyrå och räddade

29 Livingston, Michael A., History, Memory and the Problem of ‘Bad Laws’: Reflections on the Italian and Nordic Experience, *Oslo Law Review*, Vol. 3, Issue 2, (89–102), 2017, s. 101.

30 De Sanctis, Valerio, Mario Ghiron, *Il Diritto di Autore*, 1955, s. 39–44.

därigenom större delen av biblioteket. Efter krigsslutet återgick byrån och biblioteket till Ghiron som fortsatte som professor och advokat fram till sin död 1955.

Ghiron och De Sanctis hade samarbetat i flera viktiga immaterialrättsliga sammanhang, inte minst i den upphovsrättsliga lagkommission som reformerade den italienska upphovsrätten. De var särskilt inbjudna som experter av Mussolinis minister för press och propaganda.[31] De Sanctis skriver i minnesrunan att han och Giron var vänner, och vänskapen fortsatte även efter införandet av raslagarna. Det framstår som – i alla fall i efterhand – att De Sanctis ogillade lagarna. En annan intressant sak är att Ghiron faktiskt satt i lagkommissionen fram till åtminstone år 1937, som expert särskilt utsedd av en av Mussolinis ministrar. Ghiron var länge lojal med fascistregimen, det framgår i Il Diritto di Autore. I en recension från år 1937 av Ghirons nya kursbok i industriellt rättsskydd, lovprisas Ghiron för att ha lyssnat in de politiska stämningarna. Han citeras: ”Det gemensamma intresset i våra institutioner står högt över det individuella” ... och ”därför, medan det individuella intresset av patenten rör ett temporärt åtnjutande av juvelen, så gäller det kollektiva intresset det eviga, den oavbrutna utvecklingen av det träd som växer under seklers gång.”[32] Även när det gäller Ghiron frågar man sig vad det var som fick honom att löpa med. Fram till raslagarnas införande kanske hans judiska bakgrund inte spelade någon roll, varken för honom själv eller för fascisterna. Men från 1938 blev det omöjligt för honom att verka som jurist och han tvingades att leva som gömd.

---

31 Ministern var Dino Alferi. Om kommissionen, se *La Riforma della legge sul diritto di autore (1937). Costituzione di una commissione di studio*, *Ministerio per la Stampa e la Propaganda – Direzione Generale per il Teatro “Direttive ed elementi di studie per la reforma della legge sul diritto di autore”. Roma 1937-XV*. Publicerad i *Il Diritto di Autore 1937*, s. 38–42. Se särskilt s. 38–39 med vidare referenser.

32 Min översättning. I original: ”L’importanza collettiva delle nostre istituzioni è di gran lunga superiore a quella individuale”. . .”cosicché, mentre l’importanza individuale del brevetto concerne il temporáneo godimento della gemma, l’importanza colletiva concerne i perpetuo, ininterrotto sviluppo dell’albero ultra secolare.” De Sanctis, Valerio, Nuove publicazioni. Mario Ghiron, Corso di Diritto Industriale, *Il Diritto di Autore*, 1937, s. 141.

Juristerna i Mussolinis Italien

Hur agerade andra jurister under den här perioden? Övergången från en mer liberal till en totalitär rättsordning skedde utan motstånd från juristkåren.[33] Med få undantag hade juristerna partibok. Av tradition tillhörde de makteliten och många hade höga positioner i regering och parlament. De fortsatte att ha framträdande roller under fascisttiden. Den mest kända av Mussolinis jurister är Alfredo Rocco, justitieminister och arkitekten bakom övergången till en totalitär rättsordning.[34] Det fanns bara ett fåtal jurister som öppet vände sig emot regimen. En av de mest kända är florensprofessorn Piero Calamandrei. Han ingick i en grupp intellektuella bakom ett anti-fascistiskt manifest från år 1925. Från 1943 var han medlem i motståndsrörelsen. Samtidigt var han en centralgestalt bakom den italienska civilprocesslagen (med fascistisk prägel) från 1942 och hans motstånd före 1942 har av vissa beskrivits som ”ljumt” och ”periodvis”.[35]

Juristerna var inte de enda medlöparna. Generellt inom akademin accepterades raslagarna utan motstånd. Den italienska historikern Roberto Finzi skriver att den mentala attityden vid universiteten var ”en avgrund av okunskap vilken påverkade även de mest klipska och kultiverade hjärnorna”. Han visar att det samtidigt i privata sammanhang fanns en solidaritet med judiska kollegor. Men i den professionella rollen uppfyllde man regimens önskningar.[36]

Det verkar som juristkåren följde samma mönster. Den amerikanska historikern Michael A. Livingston har undersökt raslagarnas tillämpning och effekter i Italien. Han anser att den juridiska eliten fungerade som

---

33 Livingston, *The Fascists and the Jews of Italy*, s. 230.

34 Dezalay, Yves & Garth, Bryant G., *Lawyers and the Rule of Law in an Era of Globalization*, Abingdon 2011, s. 71

35 Barbera, Alessandro, Luci e ombre su Calamandrei, *Storia in Rete*, Febbraio-Marzo, 2015, s. 44–51.

36 Finzi, Roberto, The Damage to Italian Culture: The Fate of Jewish University Professors in Fascist Italy and After, 1938–1946, I: Zimmerman, Joshua D. (red.), *Jews in Italy under Fascist and Nazi rule*, *1922–1945*, Cambridge 2005, s. 101–102.

”juridiska tekniker” som bidrog till att skapa den fascistiska juridiken genom att konflikter mellan den juridiska professionen och den politiska ideologin överbryggades med rättsdogmatisk jargong.[37] Kamouflerad av systematiska resonemang och abstrakta begrepp framstod kanske fascismen och rasismen som mindre stötande. Men bilden är komplex. Det fanns exempel på idealism, ambivalens och personligt mod både hos enskilda beslutsfattare och bland allmänheten. De italienska juristerna hade länge ett visst mått av oberoende och några av dem använde sig av den friheten för att göra motstånd på olika sätt.[38] Valerio De Sanctis agerande för att hjälpa Mario Ghiron hösten 1943, en tid i total avsaknad av oberoende, är ett exempel på hur en individs medmänsklighet och omtanke ändå får betydelse i en rättsordning som drabbats av total moralisk kollaps.

Medmänsklighet och omtanke

I det här kapitlet har jag försökt förstå hur det kunde komma sig att en internationellt renommerad italiensk jurist kunde skriva en artikel om en djupt orättfärdig lag om utraderandet av judars upphovsrätt som om det vore vilken lag som helst. Valerio De Sanctis och Mario Ghiron var två framstående italienska jurister som under en period av sina karriärer kom att verka i en fascistisk rättsordning där de båda förvandlades till medlöpare. Den moral och etik som tidigare gällt var satt ur spel och man kan säga att de befann sig i ett ”moraliskt nödläge”. I det nödläget valde de att vara lojala med systemet, och inte bara det, de bidrog aktivt till den fascistiska juridiken. De Sanctis arbetade vidare med tidskriften *Il Diritto di Autore* och i lagkommissionen under den fascistiska perioden. Han skrev regimlojala artiklar och arbetade fram den nya upphovsrättslagen (1941) som han även i efterhand var mycket stolt över.[39] Ghiron skrev läroböcker, verkade som advokat och satt i lagkommissionen till år 1938 då han avskedades på grund av raslagarna. Fram till dess var han inte

37 Livingston, *The Fascists and the Jews of Italy*, s. 71. Även Dezalay & Garth stöder det antagandet, se Dezalay & Garth, *Lawyers and the Rule of Law in an Era of Globalization*, s. 226.

38 Livingston, *The Fascists and the Jews of Italy*, s. 226.

39 Massoyé, Obituary, s. 471.

bara lojal, han hyllade fascismen i en lärobok i immaterialrätt och arbetade med att reformera upphovsrätten i fascistisk riktning i lagkommissionen. De var båda medlöpare och utifrån deras hyllningar av fascismen framstår de även som hängivna anhängare.

Men det finns omständigheter som visar en mer komplex bild. De Sanctis argumenterar i sin artikel om judarnas förlorade teaterrättigheter för en snäv tolkning av rättighetsinskränkningarna med hänsyn till ”lagens natur”. Än mer komplex blir bilden när man läser De Sanctis dödsruna över Ghiron. Den tyder på att båda juristerna fortsatte att vara kollegor och vänner även efter raslagarnas införande. När Ghiron efter den tyska ockupationen behövde hjälp ställde De Sanctis upp. I det offentliga var De Sanctis lojal med regimen, men privat var han lojal med sin vän och kollega och utförde en handling som var riskabel för honom själv. Dessa handlingar är tecken på motstånd. Och att förstå De Sanctis agerande i termer av ”den banala ondskan” framstår inte heller som en tillfredställande förklaring. Hans agerande överensstämmer däremot med vad som framkommit i forskning om hur många jurister och akademiker i övrigt agerat under fascisttiden. Man visade lojalitet med regimen i det offentliga, samtidigt som det var vanligt att i hemlighet på olika sätt hjälpa judiska kollegor och vänner. Både De Sanctis och Ghiron var medlöpare i en orättfärdig rättsordning. Men när den ene drabbades av förföljelse visade den andre medmänsklighet, mod och omtanke. I det här fallet var det ett bibliotek som stod på spel, inte människoliv. Men det biblioteket var viktigt. Genom att hjälpa sin vän antog De Sanctis ett förhållningssätt baserat på medmänsklighet och omtanke. Och just omtanken är, enligt Hanna Arendt, den egenskap som behövs för att stå emot omoral och ondska.